

Enerji Ekonomi-Politiği Perspektifinden Osmanlı'da Neft ve Petrol^()*

Serdar Şahinkaya^(**)

“Bütün dünler, bugünleri aydınlatan fenerlerdir”.
W. Shakespeare

Petrol oluşumunu anlamak amacıyla, önemli bir bölümünü doğa tarihindeki organik gelişimi inceleyerek geçirdiği meslek yaşantısı boyunca, ülkemizde çoğu kez ihmal edilen bilim ve teknoloji tarihiyle ilgilenmeyi de sürdüren Doç. Dr. Volkan Ediger, binlerce yıldırilmek atan Anadolu insanının dokuduğu kilimler misali onüç yıldır büyük bir sabırla sürdürdüğü araştırmasını tamamlayarak kitaplaştırdı.

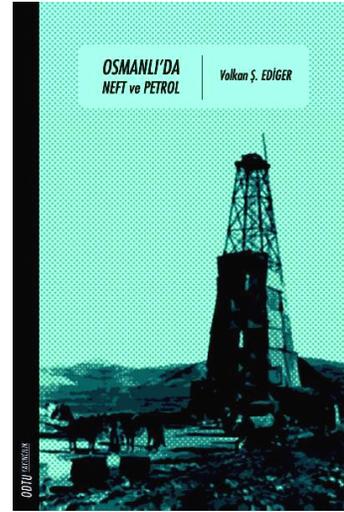
Kitabı okuyunca, yazarın da belirttiği gibi, *“tarihlerini iyi bilmeyen milletlerin, hafıza kaybına uğramış insanlardan bir farkı olmadığı”* söylemini bir kere daha hatırlıyorsunuz.

Kitap, önemli bir ticari metanın tarihini ele alıyor. Ama Dr. Ediger, *“sadece tarihsel bir süreci incelemek”*le kalmıyor, onu belirleyen ekonomik ve politik dinamiklere de yer vererek *kendi dilimizde “enerjinin ekonomi-politiğini”* de yeniden yazmış oluyor.

Dr. Ediger, aslında “neft”i, yani petrolün Osmanlıca karşılığını irdeliyor. Fakat, Osmanlılar bu iki sözcüğü sık sık birlikte kullandıklarından, yazar da bu uygulamayı, yani neft gibi Doğu kökenli bir sözcük ile petrol gibi Batı kökenli bir sözcüğün birlikte kullanılması uygulamasını aynen devam ettirerek, Osmanlı'nın bu iki medeniyet arasında kaldığını ama her ikisinden de belirli ölçülerde yararlandığını vurguluyor.

Yazar, kitabın önsözünde amacının *“tarihin elde kalabilme başarısını gösteren bazı kayıtlarına dayanarak geçmiş olaylar ve onlara damgasını vuranlar hakkında bir nevi ‘ahkâm kesmek’ ya da onları ‘yargılamak’ hakkına sahip olmadığının bilincinde olarak, yapmaya çabaladığım şeyin, kendimi belgeler yardımıyla belirli zaman ve mekân dilimleri içine sokarak, o anı yaşayan birinin gözüyle olaylar ve insanları görmeye çalışmak olduğunu”* ifade ederek, *“tarihin derinliklerinde gördüklerimin kendi deneyimlerimden bağımsız şekilde yorumlanmasının mümkün olamayacağını bilmeme rağmen, nesnel olmaya azamî özen gösterdiği”* nin de altını çiziyor.

Başbakanlık Devlet Arşivlerinden neredeyse tamamı ilk kez bu çalışmada su yüzüne çıkarılan 105 adet belge ile zenginleşen kitap, okumayı kolaylaştırmak amacıyla, birkaç sayfalık alt bölümlerden oluşan beş bölüm hâlinde tasarlanmıştır. 1299-1868 arasını kapsayan ilk bölüm Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş günlerinden Sultan Abdülâziz Dönemi'ne kadar olan süreyi ele almaktadır. Osmanlıca söyleyişle “Katran ve Zift ve Neft Dönemi”

^(*) Volkan Ş. Ediger. **Enerji Ekonomi-Politiği Perspektifinden Osmanlı'da Neft ve Petrol**. ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. ISBN: 9757064955. Aralık 2005. Ankara

^(**) Dr. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

olarak da adlandırılan bu dönemin en önemli özelliği, ticarî bir meta olarak ele alınan petrolün madenciliğine henüz başlanmamış olmasıdır.

1868 Maâdin Nizâmnamesi'yle başlayarak Sultan II. Abdülhamid saltanatının 1898'e kadar olan dönemi kapsayan ikinci bölüm petrol imtiyazlarının üst düzey devlet adamlarına verilmeye başlandığı dönemi konu edinmektedir. Bu dönemde petrol, nihayet tam anlamıyla bir maden olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

1898'den II. Meşrutiyet'in ilân edildiği 1908'e kadar olan süreyi kapsayan üçüncü bölüm Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nin sonlarında yoğunlaşan "petrol için demiryolu" stratejilerini anlatmaktadır.

Dördüncü bölümde, 1908-1914 yılları arasında, dünyayı bir petrol savaşına götüren sürecin ayrıntıları yer alırken, 1914-1922 arasında ele alan son bölümde, I. Dünya Savaşı ile saltanatın kaldırılarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması arasındaki süreç değerlendirilmektedir.

Dr. Ediger kitabın sonsözüne "*tarih tekerrür eder mi bilinmez ama, enerji kaynaklarının 'yer değiştirmeleri' nde etkin olan dinamiklerin büyük benzerlik gösterdiği ortadadır. İnsanlık tarihi boyunca, odundan sonra enerji kaynağı olarak kullanılan kömür ve petrol gibi fosil yakıtların toplam enerji tüketimi içindeki payları zaman içinde giderek artmış ve belirli bir doygunluk düzeyine eriştikten sonra, genellikle artış hızına yakın bir hızla azalmaya başlamıştır*" tespitiyle başlamakta ve "*odunun zirvesine 1800'lerin ortalarında, kömürün zirvesine 1910'larda, petrolün zirvesine de 1970'lerde, yani yaklaşık 60-70 yıllık aralarla, dünyanın birçok ülkesindeki gibi Türkiye'de de aynı zamanlarda erişilmiş*" olduğuna dikkatlerimizi çekerek, (...)bize, "*enerji kaynaklarının tüketimi konusunda oluşan küresel dinamiklere her ülkenin bir şekilde ayak uydurmak zorunda kaldığını*" göstermektedir.

Arz cephesinde, enerji kaynaklarının üretiminde ise durum çok farklıdır. Yeni bir yakıtın üretimine önce en gelişmiş ülkelerde başlanmakta, daha sonra belirli aralıklarla diğer ülkelere yayılmaktadır. Bu bağlamda Dr. Ediger, "*örneğin, dünyada taş kömürünün 1776'da, petrolün 1859'da ilk kez üretilmeye başlanmasına karşın, Türkiye'deki başlangıç tarihleri kömür için 1848 petrol içinse 1948'dir*" saptamasından hareketle "*ülkemizde, kömür üretiminde 72 yıl petrol üretiminde de 89 yıl geç kalınmıştır. Osmanlı'nın parçalanmasına neden olan asıl etken de sözkonusu enerji kaynaklarının üretimindeki bu başarısızlıktır*" sonucuna ulaşmaktadır.

Meselenin tarihsel perspektifte analizini takiben yazar, "*Dünya enerji sektörünün ekonomik boyutu toplam gayrisaflı milli hasılanın ancak yüzde 3'ünü oluşturmasına rağmen, sürekli ve ucuz enerji olmadan sürdürülebilir bir kalkınma modeli mümkün olamamaktadır. Bunun başlıca nedeni, üretim fonksiyonu, yani toplumun elde ettiği toplam gelir, toplayıcı-avcı ekonomisinde sadece 'işgücüne' eşitken, buna tarım ekonomisiyle 'toprak', sanayi ekonomisiyle de 'sermaye' ve 'teknoloji' ile birlikte 'enerji' çarpanlarının ilâve edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla, ülkelerin belirli bir ekonomik ve sosyal kalkınma düzeyine ulaşabilmeleri için enerji talebini kendi imkân ve kabiliyetleriyle sağlamaları gerekmektedir*" diyerek günümüze ışık tutmaktadır.

Unutulmaması gereken nokta; Osmanlı coğrafyasının petrolün olduğu kadar, geleceğin yakıtı olan doğal gazın da vatanı olmasıdır. Bu yüzden aynı coğrafya, günümüzde de, petrolün yerine geçecek olan enerji kaynağı için yapılan mücadeleye tanıklık yapmaktadır. Bu mücadeleyi sadece askerî boyutlarıyla algılamak yanlış olur; savaş aslında ekonominin tetiklediği bir enerji savaşıdır.

Yazımızı Dr. Ediger'in sözleriyle noktalayalım;

“Bir zamanlar gerçekte anlamda bir cihan imparatorluğu olan Osmanlı, taş kömürünün zirveye ulaştığı yıllarda, onun yerine geçecek olan petrolü elde etmek için yapılan savaşta yenik düşerek dağılmıştır. Gelişmiş Avrupa ülkeleri petrole, Bağdat Demiryolları vasıtasıyla Anadolu üzerinden karadan mı yoksa donanmaları vasıtasıyla Basra Körfezi üzerinden denizden mi ulaşacaklarının mücadelesini verirken, Osmanlı, bütün imkân ve kabiliyetini ‘Allah’a giden kutsal yol’ diyerek, yakında bozulacağını tahmin ettiği iç düzenin korunması için Hicaz Demiryolları’nı döşeyerek harcamıştır. Üstelik, varını yoğunu döktüğü demiryollarının yarısından fazlasının, çok yakında patlak verecek savaş sonrasında belirlenecek yeni sınırlarının dışında kalacağını hesap edemedi...”

Bilindiği gibi; “1918’de çizilen sınırlarımız içinde kalan topraklarda, mevcut bilgilerimize göre dünya çapında bir enerji kaynağı bulunmamakta ise de, bu topraklar, yeni yüzyılın enerji kaynağı olacak doğal gaz için gerek üretici gerekse tüketici ülkeler açısından vazgeçilemez bir transit yolu oluşturarak enerji kaynak değişiminin yaşanacağı coğrafyada kilit bir konumda yer almaktadır. Bu nedenle, günümüzde eski Osmanlı topraklarında uygulanmaya çalışılan uluslararası enerji politikalarının köklerinin binlerce yıl geriye gittiği çok iyi kavranmalıdır. Bu genetik şifreyi çözmeden bölgenin ve ülkemizin bugünü ve geleceğini anlamaya çalışmak, körün, kuyruğunu tuttuğu fili algılamaya çalışmasından başka bir şeye benzemeyecektir”

İşte, bu genetik şifreyi çözmek isteyenlerin, **Doç. Dr. Volkan Ş. Ediger**’in **“Enerji Ekonomi-Politiki Perspektifinden Osmanlı’da Neft ve Petrol”** başlıklı kitabını *mutlaka* okumalarını önemle tavsiye ederim.